

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Український народ вважають одним із багатьох слов'янських та інших народів Східно-Центральної Європи, які зазнали національного відродження упродовж ХІХ століття. Науковці стверджують, що українці увійшли в процес національного відродження відносно пізно і врешті-решт не досягли кінцевої мети національних рухів – політичної незалежності. Говорячи про український націоналізм як про явище, ми можемо визначити його передусім як форму колективної свідомості, як політичну доктрину і, зрештою – як політичний рух. У загальному плані український націоналізм – це світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема [1, с. 23].

В останні десятиріччя ХІХ століття, коли починався процес національного пробудження, українська етнолінгвістична територія, тобто ті землі, де жили українці, перебувала в межах двох багатонаціональних імперій: Російської та Австро-Угорської. Цей політичний поділ лишився без суттєвих змін аж до Першої світової війни. З одного погляду, українські землі в Російській імперії були значно важливіші, оскільки вони охоплювали 90 % усієї української території і 85 % усіх українців. З іншого, незважаючи на менший відсоток земель і населення, в Австро-Угорській імперії, особливо в Галичині, українці відігравали важливу, а то й вирішальну роль у визначенні, напряду українського національного відродження. Якщо ж йдеться про соціально-економічне становище на українських землях, ситуація в обох імперіях, в основному, не відрізнялась. Українські землі були переважно аграрними [3, с. 338].

Тому, можна говорити про натхненний інтелігенцією національний рух або націоналізм і про насаджений державою націоналізм. Перша категорія виникає знизу і трапляється серед груп, які живуть у багатонаціональних державах, де панують інші мова, культура й свідомість. Провідники групи, які складаються з націоналістичної інтелігенції, намагаються переконати групу, що вона утворює окрему національність і як така має право на культурну автономію, а то й на політичну автономію або незалежність. Друга категорія виникає згори і трапляється в незалежних державах, уряди яких хочуть здобути відданість своїх підлеглих і переконують їх, що вони об'єднані тому, що належать до певної національності, головний обов'язок якої – це вірність існуючому урядові та суспільній структурі. Оскільки українці були бездержавним народом, який жив у Російській та Австро-Угорській імперіях, їхнє національне відродження належить до категорії натхненного інтелігенцією націоналізму [1, с. 24].

За останні два десятиріччя кілька вчених у Польщі, Чехії, Словаччині

та Угорщині взяли за порівняльні аналізи національних рухів народів Східної Європи та деяких менших народів Західної Європи з наміром виявити, якщо це можливо, спільні елементи або сформулювати модель чи структуру, на підставі якої можна було б проаналізувати різні національні відродження. Порівняльні дослідження Мірослава Гроха, Юзефа Хлебовчика та Еміля Нідергаузера виявили, що існують явні паралелі між національними відродженнями народів, які ще не здобули політичної самостійності – фламандців, норвежців і фінів у Західній Європі або чехів, литовців і словінців у Східній Європі. Українців справедливо вважають одним із бездержавних народів Європи, національне відродження яких мало багато спільного з іншими. Зокрема, Грох, виділяє три стадії: 1) період наукового зацікавлення, коли окремі інтелігенти «знаходять» національність і окреслюють контури свідомості; 2) період патріотичного відродження, коли маси даного населення включаються у відродження; 3) поява масового національного руху з політичними наслідками [5, с. 48].

Американський спеціаліст з історії сучасної України Роман Шпорлюк нещодавно використав ці три категорії, коли в огляді українського національного відродження XIX століття говорив про наукову, культурну та політичну фази. Хронологічні межі трьох етапів на українських землях у складі Російської імперії такі: 1) етап збирання спадщини (1780–1840-і роки); 2) організаційний етап (1840–1900-і роки); і 3) політичний етап (1900–1917-і роки) [5, с. 8].

На західноукраїнських землях політична фаза розпочалася в 1861 році, коли Австрійська імперія запровадила провінційні сейми, до яких обиралися українські депутати. Через шість років у Відні знову почав діяти імперський парламент, де також були представлені українці. При таких демократичних структурах в умовах демократичного парламентаризму, на який дозволяла Австрія, з'явилися політичні групи, які висували українські справи. Спершу це були громадсько-політичні організації (Руська Рада, 1870 рік; Народна Рада, 1885 рік). Згодом, у 1890-х роках з'явилися і політичні партії (Українська Радикальна партія, 1890 рік; Народно-Демократична партія, 1899 рік; Українська Соціал-Демократична партія, 1899 рік). Упродовж цього політичного етапу, який тривав до кінця Першої світової війни, розрослися українські політичні організації, особливо в Галичині, і розвинулися школи, культурні установи, театри, видавничі та наукові центри, які сприяли поширенню національної свідомості не тільки серед інтелектуальної еліти та нового покоління студентів, але й серед населення [2, с. 106].

Утім, уже й сьогодні можна помітити, що на західноукраїнських землях, де надзвичайно великий вплив на формування національної свідомості справили контакти з наддніпрянцями, розпочався процес побудови чогось на зразок «громадянського суспільства», що відповідним чином позначилося на генезі українського націоналізму. Загальновідомо, що в цьому регіоні він мав значно більше можливостей для легального існування в рамках громадянських інститутів, аніж на Наддніпрянщині.

Водночас конкуренція з польським націоналізмом, що значно загострилася внаслідок дії соціально-економічних чинників, сприяла виникненню радикальних тенденцій, які остаточно сформувалися під час української революції 1917–1921 років та після її поразки [2, с. 107].

На східноукраїнських землях політична фаза розпочалася на початку ХХ століття. Це було пов'язане зі зростанням нелегальних політичних рухів у Російській імперії та загальним незадоволенням населення, яке завершилося революцією 1905 року і спробою державних реформ, включно з встановленням Державної думи. У зв'язку з цими змінами було закладено декілька політичних партій (Революційна українська партія, 1904 рік; Українська соціал-демократична спілка, 1904 рік; Українська соціал-демократична робітничка партія, 1905 рік), які ставили за мету встановлення культурної та політичної автономії або навіть незалежність України. У першій і другій Державних думах (1906 і 1907 роки), українські депутати (яких було відповідно 40 і 47) створили українську фракцію, щоб висунути свої вимоги. Хоча царські репресії сильно обмежили виборчу базу та мандат третьої і четвертої Державних дум (1907–1912 і 1912–1917 років), український рух, без сумніву, увійшов у стадію, яка завершилась подіями 1917–1918 років і спробами насамперед здобути автономію, а опісля – незалежну державу. На Наддніпрянській Україні розвиток націоналізму в легальних формах був неможливим унаслідок протидії політичного режиму. Це, з одного боку, перешкоджало ідеологічному та організаційному оформленню першого, послаблювало його, а з іншого – привело до виникнення національного радикалізму, найвідомішими речниками якого були М. Міхновський і Д. Донцов. Варто ще раз нагадати, що згаданий поділ є передусім умоглядним [4, с. 97].

Центральною ідеєю українського націоналізму була державність нації. Проте чи існував єдиний, так би мовити, універсальний «проект» української нації та державності? Можна ідентифікувати принаймні чотири моделі нації, вироблені українською інтелігенцією: народницька (М. Грушевський), консервативно-елітаристська (В. Латинський), тоталітарно-елітаристська (Д. Донцов, теоретики Організації Українських Націоналістів), класово-соціалістична (українські соціалісти та націонал-комуністи). Кожній із цих концепцій відповідала модель державного устрою української нації [3, с. 313].

Таким чином, в кінці ХІХ на початку ХХ століття, яке було періодом національного відродження, українське суспільство можна розглядати як мало розвинуте аграрне суспільство, поділене двома багатонаціональними імперіями. Жодна українська земля не користувалася адміністративною або політичною автономією, і лише певні групи зберігали пам'ять про самоврядування, яке, здавалося, неможливо було відновити в імперських умовах.

Отже, український націоналізм – це, з одного боку, вияв світової тенденції, зі своїми специфічними рисами, а з іншого, це – неповторний прояв самосвідомості та самоусвідомлення себе як окремого народу. Він

не підлягає класифікації чи типологізації, оскільки він є різнобічним та багатоохоплюючим і саме цим вирізняється з поміж інших.

Список використаних джерел:

1. Баган Олег. Націоналізм і націоналістичний рух історія та ідеї. – Дрогобич. : Видавнича фірма «Відродження». – 1994. – с. 145.
2. Грушевський Михайло. Народностям України // Великий українець. Київ. : – 1992. – С. 106–107.
3. Касьянов Георгій Володимирович. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
4. Магочі Павло Роберт. Українське національне відродження. – Нова аналітична структура // УІЖ – 1991. – № 3. С. 97–101.
5. Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. Пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш та Х. Чушаак. / К. : Дух і Літера, 2013. – 552 с.